

GRAĐEVINSKI SPOMENICI XIII STOLJEĆA NA ŠIPANU

JOSIP LUČIĆ

Otok Šipan, najveći iz grupe tzv. Elafitskih otoka, protegnuo se zapadno od Dubrovnika. Oduvijek je privlačio pažnju historičara, historičara umjetnosti, lingvista, geografa itd. Oni su, svaki iz područja svojeg zanimanja, proučavali njegovu prošlost. Zahvaljujući njihovu trudu razni vidovi prošlosti o. Šipana prilično su osvijetljeni i poznati. Međutim, usprkos tome dogodi se da se provuče po koja postavka o kojoj bi se moglo izreći i drugačiji sudovi, drugačije mišljenja, pa čak i korigirati neki podaci i fakti. Ovom prilikom zadržat ćemo se na kulturnim objektima na o. Šipanu u XIII st. u prvom redu, na njihovoj kronologiji i ubikaciji.¹⁾

U novije vrijeme, u razdoblju pred II svjetski rat i poslije njega, kulturni objekti o. Šipana postali su ne samo poznatiji nego su o njima izrečena i teoretska obrazloženja glede utjecaja stilova, tipova gradnje itd.

V. Lisičar upozorio je na crkvu sv. Petra uz Rogačine do Goveđara na o. Šipanu označivši je kao starohrvatsku građevinu iz poč. IX do poč. XII st.²⁾

J. Posedel se detaljnije zadržao na trima starohrvatskim crkvicama: spomenutoj sv. Petra, sv. Mihajla u Pakljeni i sv. Ivana kod Šilova Sela (ova posljednja bila je poznata jedino po upozorenju Lj. Karamana). Konstatira da »se podudaraju s nizom ostalih crkava starohrvatskog graditeljstva u Hrvatskoj za vrijeme predromanike« osobito na području srednje i južne Dalmacije. Zatim da u unutrašnjosti »nose sve karakteristike starohrvatskog graditeljstva«. Da-

1) Ljeti 1962. obišao sam uz pripomoć Hist. instituta JAZU otok Šipan u cilju autopsije, ubikacije pojedinih lokaliteta. Tom zgodom obišao sam i kulturne objekte. Zahvaljujem se Historijskom institutu u Dubrovniku na pomoći. Ugodna mi je dužnost zahvaliti i prof. J. Posedelu na susretljivosti prilikom obilaska terena, kao i drugim osobama s kojima sam se tom zgodom susretao.

2) V. Lisičar, Koločep, nekoć i sada, Dubrovnik, 1932, 179.

KW

tira ih u drugu pol. XI st., dok mu pleterna ornamentika kod crkve sv. Mihajla odgovara kraju XI i poč. XII st.«³⁾

C. Fisković je posebnu pažnju posvetio benediktinskom samostanu i crkvi sv. Mihajla u Pakljenom. Pored iscrpnih i novih dokumenata o samostanu utvrđuje datiranje crkve sv. Mihajla u XI st. (što je prihvatio i Posedel). Po Fiskovićevu mišljenju crkvice se građevinski produljila u XIV, a ne u XV st. (kako drži Posedel).⁴⁾

T. Marasović uklopio je među jednobrodne kupolne crkvice na području južne Dalmacije (potez Omiš—Kotor i južnodalmatinski otoci) i tri starohrvatske crkvice sa o. Šipana u svoj »regionalni dalmatinski tip«. Smatra da spomenici jednobrodnog kupolnog tipa vuku porijeklo iz lokalne dalmatinske ranosrednjovjekovne arhitekture i utjecaja kasnoantičkih formi razvijenih oko pojedinih jadranskih centara. S druge strane da se javlja i izravna komponenta bizantinske arhitekture kupolnog tipa. Svemu tome pridodaje stanoviti slobodni kreativni udio domaćih graditelja. Jednobrodne kupolne građevine datira u 10. i 11. st.⁵⁾

S. Puhiera obišao je, registrirao i ubicirao sve srednjovjekovne crkve na o. Šipanu.⁶⁾ Crkve je podijelio prema građevinskim oblicima i građi u tri grupe. U prvu grupu spadaju: sv. Petar, sv. Mihajlo Pećinski, sv. Ivan Krstitelj, sv. Mihajlo (nad morem), sv. Barbara, sv. Jeronim. Po njegovoj klasifikaciji to su »jednobrodne orijentalne bazilike koje su pokrivene svodom«. Konstatira dalje da »po građevnoj tehnici, crkve ove grupe srodne su drugim predromaničkim crkvama iz IX—XI vijeka na našem, jugoslavenskom primorju.«⁷⁾ U drugu grupu je svrstao: crkve sv. Đurđa (Sudurađ), sv. Spasa (Suspas), sv. Martina, sv. Mihajla. Te su crkvice »iz XIII do XIV vijeka.«⁸⁾ U treću grupu rasporedio je ostale crkve: sv. Nikole, sv. Trojice, sv. Andrije, sv. Stjepana Prvomučenika, Naviještenja Bl. Gospe, sv. Ilije, sv. Pankracija. Napominje da su još bile: crkva sv. Marije u »Podbrđu«, sv. Antuna opata i sv. Nikole u Luci, te sv. Felića u »Priježbi« i Gospe od Milosrđa, ali da su danas potpuno porušene i da im nema traga. Crkve treće grupe datira od XIV st. dalje. U predromaničkim crkvicama gleda dominantan utjecaj Istoka, Bizanta, odnosno utjecaj istočnog građevinskog stila.⁹⁾

Ne ulazeći u pitanje porijekla stila šipanjskih crkvice, jer je to stvar povjesničara umjetnosti zadržat ćemo se na kronologiji i ubi-

3) J. Posedel, Predromanički spomenici otoka Šipana, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, 1955, 115—127.

4) C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik, 1955, 46—52.

5) T. Marasović, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog Srednjeg vijeka (tipološki osvrt), Beritićev Zbornik, Dubrovnik, 1960, 36—47.

6) S. Puhiera, Srednjovjekovne crkve na ostrvu Šipanu kod Dubrovnika, Starinar V—VI Beograd, 1954—1955, 227—245.

7) S. Puhiera, nd. 232.

8) S. Puhiera, nd. 243.

9) S. Puhiera, nd. 234—244.

kaciji crkvice koje postoje u XIII st. Puhijera je datirao neke crkvice u mlađe doba kamo ne spadaju. Iznijet ćemo koje crkvice postoje na o. Šipanu prema arhivskim i tiskanim dokumentima u XIII st. tj. do početka XIV st. To znači da ćemo obuhvatiti crkvice koje spadaju u 1. i 2. grupu Puhijerine klasifikacije i kronologije. Mnogim crkvicama, koje je on spomenuo da su sagrađene do XIV st., ne nalazi im se spomene u dokumentima. To ne znači da bi se moglo tvrditi da one tada ne postoje. Nisu se naime sačuvali svi dokumenti. Ne spominjanje tih spomenika u dokumentima ipak mora djelovati da se donekle ublaže kategorične tvrdnje da su one jedino tada građene i da već postoje do XIV st. jer bi morale stilski odgovarati tom vremenu. Stilski slična crkvice mogla se graditi i u kasnijem vremenu. Istina je da nemamo sačuvanu svu arhivsku građu za XIII st., ali je ipak čudno da se u sačuvanim notarskim i kancelarijskim knjigama dubrovačkog arhiva koje počinju od 1278. nema spomena većem broju crkvice koje je Puhijera datirao upravo u XIII st. Interesantno je opet istaknuti da se neke crkve čiji je postanak datirao u XIV st. — zaveden svojim tumačenjem oblika i stila — spominju se već u XIII st. Dakle neke spomenike koje je on svrstao u 3. grupu trebat će prebaciti u drugu.

U našem prikazu kulturnih objekata na o. Šipanu u XIII st. obuhvatit ćemo i otok Jakljan jer mu se prošlost veže za o. Šipan. Nećemo se držat nekog određenog redoslijeda jer se radi o manjem broju spomenika. Poznatije stvari ispuštamo.

1) *Ecclesia sancti Ysidori de Insula Licnane* (1285).¹⁰⁾ Nalazi se na o. Jakljanu u vali Piškijera, odnosno »valla Galera« kako narod zove. Crkvice je napuštena. Iznad vratiju je natpis koji je već objelodanjen.¹¹⁾ Iz natpisa je vidljivo da je tu crkvu podigao Nikola Pavlov Gundulić 1450. god. On je te godine sagradio crkvu na mjestu gdje su bili ostaci istoimene starije crkvice.¹²⁾ Prema tome godina 1285. odnosi se na prvospomenutu stariju crkvicu. Zapadno pokraj crkvice sačuvan je ostatak zida benediktinskog samostana. Netačna je tvrdnja Skokova da se otok Jakljan spominje tek 1348.¹³⁾

2) Crkva sv. Nikole. Spominje se 1252.¹⁴⁾ To je današnja crkva sv. Antuna u Luci pri moru na mjestu zvanom »Luža«.¹⁵⁾ Na o. Ši-

¹⁰⁾ Div. Canc. 2, 63. (Sve signature su iz Drž. arhiva u Dubrovniku).

¹¹⁾ Objelodanio Vid Vuletić-Vukasović, VHAD, VII, 4 (1885), 99.

¹²⁾ I. Ostojić, Katalog benediktinskih samostana na dalmatinskom primorju, 1941, 97.

¹³⁾ P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb, 1950, I, 230.

¹⁴⁾ Spoglio delle scritture di Lacroma, MSS Hist. inst. JAZU Zagreb, sign. I c 15, 5.

¹⁵⁾ »In Juppana. Barda terra sancti Nicolai, chiesa ora anche in piedi in Luca ad latus maris in di cui titulo est mutata in S. Antonio.« — Zibaldone MSS 36 — IV — 7 u knjižnici oo. Dominikanaca u Dubrovniku, str. 88.

12

panu nalazi se još jedna crkva sv. Nikole na vrhu brda južno od Pakljene, ali je ona podignuta 1323.¹⁶⁾

3) Eccl. s. Stephani (1252). Stilizacija dokumenta u »Zibaldone« je malo nejasna: »terra... in inferiori Capite in Juppana... ad latus sancti Stephani«.¹⁷⁾ U »Spoglio« navodi se: »stà a lato delle terre di S. Stefano«.¹⁸⁾ Moglo bi se iz toga zaključiti da je postojala crkva sv. Stjepana u Luci. To bi bila današnja matična župna crkva. Drugi opet podaci kažu da je ta matična crkva posvećena 1345. (podatak iz župnog arhiva). U zvoniku te crkve nalaze se uzidana dva natpisa: jedan iz 1327, drugi iz 1337.¹⁹⁾ Budući da ti natpisi potječu iz vremena prije posvećenja crkve moglo bi se nekako oprezno izreći da je tu postojala već crkva, ona spomenuta 1252, koja je možda do 1345. ponovno obnovljena.

4) Eccl. s. Stephani (1252),²⁰⁾ zatim 1282.^{20a)} Nalazi se južno od crkve sv. Duha, na lokalitetu »Kala Duha« na ist. dijelu Šipana. Ima četverouglastu apsidu i jednobrodna je.

5) Eccl. s. Petri (1275).²¹⁾ Skoro je sva porušena. Ostali su ostaci sjevernog i južnog zida.²²⁾

6) Eccl. s. Andree (1282).²³⁾ Nalazi se na lokalitetu Kalandrino na južnom brdovitom dijelu otoka u području Lave, neposredno ispod brda. Sačuvani su samo ostaci sj. i juž. zida. Malih je dimenzija.

7) Eccl. s. Elie de Jupana (1281),²⁴⁾ 1282.²⁵⁾ Na brdu Sv. Ilija (Sutilija) nalaze se tragovi ostataka neke crkve. Narodna tradicija drži da je to bila crkva sv. Ilije. Puhijera je donio mjere sačuvanog temelja.²⁶⁾ U istočnom dijelu otoka postoji naselje Sutilija, ali nema crkvice sv. Ilije.

8) Eccl. s. Barbare (1281).²⁷⁾ Crkva je napuštena. Jednobrodna je s ovalnom apsidom. Krov je počeo propadati. Nalazi se u predjelu Sutvare, j-z od Vojnovog Sela, a j-i od Frajje.

9) Eccl. s. Georgii Jupane (1285),²⁸⁾ jest današnja crkva sv. Đurđa u Suđurđu.

16) »Sulla cima del monte che sovrasta a Pakljena nel 1323. i Monaci fabbricarono la chiesa di S. Nicola.« — L'Epidauritano, Ragusa 1863, 12.

17) Zibaldone, str. 86.

18) Spoglio... str. 18.

19) Objelodanio V. Vuletić-Vukasović, nd. str. 99—101.

20) Spoglio... str. 8.

20a) Test. 1, 1' — Čremošnik, Spisi dubr. kanc. br. 1103.

21) SCD, VI, 148.

22) O njoj opširnije u navedenim raspravama Lisičara, Posedela, Marasovića, Puhiera.

23) »Dompnus Vitalis de Gaysclauo abbas ecclesie sancti Andree de Jupana« Test. 1, 9'.

24) G. Čremošnik, Kancelarijski i notarski spisi, Beograd, br. 652, 1115.

25) Div. Canc. 1, 106 i dalje.

26) Puhiera, nd. 237.

27) G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije, br. 604.

28) Div. Canc. 3, 44.

10) Eccl. s. Johanis (1312).²⁹⁾ Crkvice na lokalitetu sv. Ivan nedaleko Šilova Sela. Služi kao apsida novijoj velikoj crkvi sv. Ivana.³⁰⁾ Crkvice bez sumnje pripada starohrvatskom tipu. Međutim, prvi spomen u dosadašnjim dokumentima javlja se tek 1312.

11) Monastero di San Michele in Peclina (1272).³¹⁾ Poznat je dobro u literaturi pa se neću zadržavati.³²⁾

12) Eccl. s. Michaelis de Peclina, jest sv. Mihajlo u Pakljeni. Javlja se i poistovjećuje često sa samostanom sv. Mihajla u Pakljeni.³³⁾

13) Eccl. s. Michaelis de Jupana (1282).³⁴⁾ Na južnoj kosi brdovitog hrpta prema moru, nedaleko Biga, nalazi se jedna crkvice sv. Mihajla. Puhijera je naziva »sv. Mihajlo nad morem«. Sačuvani su zidovi. Strop je bačvast i djelomično sačuvan, apsida je polukružna. Na sjevernom zidu je gotički prozorčić. Apsida također ima prozorčić. Osim ove postoji još jedna crkvice sv. Mihajla na lokalitetu Veli Vrh povrh Luke. Nadograđivana je i prerađivana pa djeluje kao da je mlađeg postanja. Izvori nam ne daju mogućnost da se odlučimo na koju od ovih dviju crkvice se odnose podaci iz XIII st. Sadašnji sačuvani ostaci stila i oblika crkve sv. Mihajla nad morem upućuju na zaključak da je ona starija od one u Velom Vrh, pa bi se podaci mogli na nju odnositi. Međutim, ovom zaključivanju suprotstavljaju se drugi razlozi: prvo, mi ne znamo prvotne temelje i stil crkvice sv. Mihajla u Veljem Vrh; drugo, područje gdje se nalazi sv. Mihajlo nad morem je sami krš, teško pristupačan, daleko od polja. Crkva sv. Mihajla pak u Veljem Vrh nalazi se u središtu napuštenog sela i u predjelu gdje su i danas brojna imanja, maslinjaci, rogači i vinogradi stanovnika Luke. Moramo još nadodati da se nedaleko Veljeg Vrh nalazi crkvice sv. Petra, znak da su taj kraj Šipanjani obrađivali i nastavali od veoma starih vremena. Crkva sv. Mihajla imala je brojna imanja. Ti ekonomski razlozi nekako vuku za zaključak da bi crkva »s. Michaelis de Jupana« iz XIII st. mogla biti i ona u Veljem Vrh.

14) Eccl. s. Pancratii. Javlja se u nekoliko oblika: »ad sanctum Pancratium« (1252),³⁵⁾ »ad punctam sancti Pancratii« (1283),³⁶⁾ »eccl. s. Pancratii de Jupana« (1352).³⁷⁾ Nema joj danas nigdje traga. Puhijera je smješta u predjel Crkvina na sj. strani uvale u Luci. Tu je pronašao trag temelja nekog građevinskog ugla i pravilno rezano kamenje. Na temelju tog nalaza kao i izjava nekih staraca

29) Div. Not. 1, 70.

30) Opširnije Posedel, Puhijera u nd.

31) Memorie storiche su Ragusa raccolte dal P. Gian Maria Mattei (Zibaldone) II MSS u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku, str. 203.

32) Usp. Fisković, Ostojić u nd. — Farlati, Illiryum sacrum VI, str. 71 i d. navodi jedno mišljenje da je samostan osnovan prije XIII st.

33) Opširnije u nd. Posedel, Fisković, Puhijera.

34) Div. Canc. 1, 106' i d.

35) SCD IV, 542.

36) Div. Canc. 1, 126.

37) Div. Not. 7, 25, 30.

koji su mu rekli da su čuli da je u davno vrijeme tu postojala crkvice, ubicira crkvu sv. Pankracija. Obilazeći taj lokalitet zaista se može naići na rezano kamenje. Ali upravo njegova pravilnost upućuje na zaključak da je mlađeg postanja, tj. mlađe građevinske tehnike. Pokušajmo je drugdje ubicirati. Možda na otočić Crkvina (smješten između Tajana i Kosmeča). Zapadni rt tog otočića gleda prema Dolu u Slanskom Primorju. Rt Mlječani zovu »Supokrač«. Na njemu se nalaze ostaci neke crkvice. Temelji su od grubog kamenja s obilatim žbukom — što po mišljenju kolege prof. J. Poseđela — dokaz je velike starosti. Međutim, ovoj ubikaciji može se prigovoriti da izvori izričito kažu da se oko crkvice sv. Pankracija nalaze vinogradi (a otočić je krševit) i da je na zap. dijelu otoka (in inferiori capite insule Jupane ad sanctum Pancratium). »Puncta s. Pancratii« mogao je biti lokalitet neovisan od same crkve. Mišljenja smo da bi crkvicu trebalo tražiti i smjestiti malo zapadnije od Luke oko predjela Katino. Jedan kasniji izvor naime precizira »eccl. s. Pancratii de Jupana in loco dicto Sorocatio«. ³⁸⁾

Ovim malim prilogom nastojali smo iznijeti arhivske i druge podatke pomoću kojih se može tačnije odrediti kronologija kulturnih spomenika o Šipana.

Nismo našli arhivskih podataka za crkvice koje Puhijera datira do XIV st.: sv. Jeronim, sv. Spas, sv. Martin. Poteškoća je oko crkvice sv. Jeronima. Jednobrodna je sa četverouglastom apsidom. Na južnoj strani ima gotički prozorčić. Morala bi se stoga datirati u vrijeme do XIV st. Međutim štovanje sv. Jeronima uvedeno je u Dubrovačku Republiku (1445), što uvjetuje pomicanje granice njenog građenja u pol. XV st. Takvo pomicanje opet ne odgovara stilu i obliku crkvice. Možda se je crkvice prije drugačije zvala. U dokumentima iz XIII st. spominje se neka crkvice sv. Jelene (1299),³⁹⁾ kojoj danas nema traga na Šipanu. Može se pretpostaviti da je crkvice sv. Jelene možda pretvorena kasnije u crkvu sv. Jeronima.

Crkvice Puhijerine treće grupe: sv. Andrija, sv. Stjepan (Kala Duha), možda i sv. Stjepan matica u Luci, sv. Hija, sv. Pankracije (ovog i autor datira s god. 1252), te sv. Nikolu u Luci treba datirati prije XIV st. a nikako kasnije.

³⁸⁾ Div. Not. 7, 25.

³⁹⁾ Praec. rect. 2, 18.

MONUMENTS CONSTRUITS SUR L'ILE DE ŠIPAN AU XIII^e. s.

JOSIP LUČIĆ

Sur la base de documents d'archives non publiés, ainsi que sur celle de vieux manuscrits, et de sources et éléments historiques imprimés, l'auteur détermine la chronologie et localise la petite église située à l'ouest de Šipan au XIII^e. s. Il s'arrête en même temps sur la question du style et du type de cette construction. Il laisse de côté ce qui est déjà connu dans l'histoire de l'art sur les églises de Sv. Petar (St-Pierre), Sv. Ivan (St-Jean) et Sv. Mihajl (St-Michel) (à Pakljena) qui se classifient parmi les édifices des débuts de l'art croate (pré-roman). Pour les mêmes raisons il néglige aussi la description du monastère bénédictin de Sv. Mihajl (St. Michel).

On constate qu'outre ces monuments culturels de l'île de Šipan du XIII^e. s., existent les églises suivantes (il en indique la date lorsque le monument est mentionné pour la première fois dans les documents): Sv. Izidor (St-Isidore) à Pakljena (1285) qui fut reconstruite en 1450; Sv. Nikola (St-Nicolas) à Luka (1252) qui fut ultérieurement transformée en église Sv. Antun (St-Antoine); Sv. Stjepan (St-Etienne) (1252) dans la localité de »Kala Duha«; Sv. Andrija (St-André) (1282) dans la localité de »Kalandrino«; Sv. Ilija (St-Elie) (1281) sur la montagne de Sv. Ilija (St-Elie) (Sutilija); Sv. Barbara (St-Barbe) (1281) non loin des villages de Frajge et Vojnovog Sela; Sv. Đurđa (St-Georges) à Sudurđa (1285). L'auteur n'a pu décider quels documents du XIII^e. s. se rapportent à l'église de Sv. Mihajl (St-Michel) car outre les petites églises St-Michel de style pré-roman mentionnées, il en existe encore deux dans l'île de Šipan. Pour la petite église de Sv. Pankracije (St-Pancrace) (1252) on suppose qu'elle se trouvait quelque part dans la localité actuelle de »Katino«. L'auteur présume également que l'église paroissiale mère actuelle de Sv. Stjepan (St-Etienne) à Luka existait en 1252.